

EKSPORT INFRATUZILMASI VA MOLİYALASHTIRISH MEXANIZMLARI

Habibulloyeva Parviva Raxmayullo qizi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

***Annotatsiya:** ushbu maqola eksport infratuzilmasi va moliyalashtirish mexanizmlarining o'zaro bog'liqligini meva-sabzavot qiymat zanjiri misolida tahlil qiladi. Tahlil pre-cooling, CA saqlash, packhouse, reefer logistika, laboratoriya–sertifikatlash, bojxona–fito jarayonlarining raqamlashtirilishi hamda investitsiya krediti, lizing, ombor garovi, faktoring, ECA (eksport kredit agentliklari) va blended finance kabi instrumentlarga tayanadi. Maqola operatsion KPI'lar, birlik iqtisodiyoti va “bundling” yondashuvi orqali resurslarni eng samarali bo'g'inlarga yo'naltirish bo'yicha amaliy yo'l-xarita taklif etadi.*

***Kalit so'zlar:** eksport infratuzilmasi; sovuq zanjir; pre-cooling; CA saqlash; packhouse; reefer; laboratoriya; e-sertifikat; “yashil yo'lak”; investitsiya krediti; lizing; ombor garovi; faktoring; ECA sug'urtasi; blended finance; KPI; qiymat zanjiri.*

Kirish

Global bozorda tez buziluvchi mahsulotlar bo'yicha raqobat nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki sovuq zanjir sifati, bojxona-fito jarayonlarining tezligi va eksportni moliyalashtirish qulayligiga ham bog'liq. Infratuzilma va moliyalashtirish alohida ko'rilganda “bo'sh quvvat” yoki “likvidlik bo'shlig'i” paydo bo'ladi; ular integratsiyalashganda esa jo'natmalar sifati barqarorlashadi, aylanma kapital sikli qisqaradi va narx premiyasi saqlanadi. Shuning uchun eksport infratuzilmasini qurish bilan bir vaqtda shu aktivlarni arzon va uzoq muddatli

kapital bilan ta'minlaydigan, jo'natmalarni esa tez aylanma moliya bilan qo'llab-quvvatlaydigan mexanizmlarni "paket" holida joriy etish zarur.

Asosiy qism

Eksport infratuzilmasi daladan bozorga qadar uzluksiz ishlashi uchun pre-cooling, CA saqlash, packhouse va reefer transport halqalari yagona operatsion reja asosida boshqarilishi zarur. Daladan keyingi dastlabki sovitish mahsulotning nafas olish tezligini pasaytirib, hujayra ichidagi namlik yo'qotishini sekinlashtiradi; bu bosqich to'g'ri bajarilsa, keyingi jarayonlardagi sifat yo'qotishlari keskin kamayadi. Packhouse jarayonida yuvish, saralash, kalibrlash va qadoqlash bir xil standart bo'yicha yo'lga qo'yilishi, izlenebilirlik (partiya identifikatori, harorat jurnali) muntazam yuritilishi kerak. CA (controlled atmosphere) omborlari eksport oynasini 3–6 haftagacha uzaytirib, mavsumiy "glut" bosimida narxni ushlab qolishga imkon beradi; uzoq masofa uchun reefer ulushi oshishi esa organoleptik sifatni barqaror saqlaydi. Infratuzilma samaradorligini energiya ta'minoti, ichki kirish yo'laklari, yuklash-tushirish maydonlari va xavfsizlik choralarining mukammal tashkil etilishi kuchaytiradi.

Tartibotlar bloki infratuzilma bilan bir vaqtda modernizatsiya qilinmasa, "tor joylar" saqlanib qoladi. Elektron sertifikatlash, oldindan deklaratsiya va riskga asoslangan tekshiruvlar bojxona-chegarada sarflanadigan vaqtni yarmigacha qisqartira oladi. "Yashil yo'lak" amaliyoti reefer jo'natmalarini ustuvor o'tkazish orqali tez buziluvchi assortimentni himoya qiladi. On-site laboratoriyalar va akkreditatsiyalangan tekshiruv punktlari partiya tayyorlash siklini soatlarga qisqartiradi, qaytish/rejekt ehtimolini kamaytiradi va xaridor bilan uzoq muddatli shartnoma intizomini mustahkamlaydi. Shu jarayonlarda EDI (elektron ma'lumot

almashinuvi) orqali ma'lumotlarni real vaqt rejimida ulashish muhim: bu hujjatlar ko'payishini kamaytiradi, xatoliklarni minimallashtiradi va nazorat organlari o'rtasida koordinatsiyani yaxshilaydi.

Moliyalashtirish mexanizmlari infratuzilmaning "yashovchanligi"ni ta'minlaydi. Yirik aktivlar - CA omborlari, packhouse liniyalari, on-site laboratoriyalar va chegara IT yechimlari - uzoq tenorli, arzon kapitalni talab qiladi; bu yerda investitsiya krediti hamda grant komponenti bilan birga ishlovchi blended finance strukturasi kapital qiymatini pasaytiradi va loyihalarni bankabil qiladi. Reefer, forklift, kalibrlash uskunasi kabi aktivlar lizing orqali tez ishga kiritiladi; servis paketlari bilan birga olinganda ekspluatatsiya koeffitsienti oshadi. Operatsion aylanishda ombor garovi (warehouse receipt) CAda saqlanayotgan inventar evaziga mavsumiy likvidlik beradi, faktoring esa eksport hisob-fakturalarini 30–120 kunda naqdlashtirib, pul oqimini barqarorlashtiradi. ECA (eksport kredit agentliklari) sug'urtasi va kafolatlari bankning riskini pasaytirib, foiz marjasini tushiradi va tenorlarni uzaytiradi; regresssiz faktoring va xaridor krediti bilan bog'langanda, tez buziluvchi jo'natmalarda moliyalash "o'tkazuvchanligi" sezilarli oshadi.

Birlik iqtisodiyoti yondashuvi ko'rsatadiki, pre-cooling va packhouse kombinatsiyasi yo'qotishlarni 6–8 foiz bandga kamaytirishi, izlenebilirlik va bir xil kalibr tufayli 8–12 foiz narx premiyasini ta'minlashi mumkin. CA saqlash eksport oynasini 3–6 hafta cho'zib, mavsumiy narx pasayishining salbiy ta'sirini yumshatadi, biroq bu foyda saqlash tarifi, energiya samaradorligi va yo'qotish normasi bilan bog'langan: tarif yuqori va yo'qotish nazoratsiz bo'lsa, marja eriydi. Shuning uchun CA omborlarida energiya tejamkor kompressorlar, issiqlik

izolyatsiyasi, qayta tiklanuvchi energiya paketlari bilan modernizatsiya zarur. Bojxona-chegara vaqtining $96 \rightarrow \leq 48$ va $32 \rightarrow \leq 12-16$ soatgacha qisqarishi aylanma kapital qiymatini pasaytirib, jo'natmalar intizomini mustahkamlaydi.

Quyidagi jadval eksport infratuzilmasi halqalari va moliyalashtirish instrumentlari o'rtasidagi moslikni, shuningdek, kutiladigan qiymat ta'sirini qisqa ko'rinishda jamlaydi.

1-jadval.

Infratuzilma–moliyalashtirish mosligi va kutiladigan ta'sir

Halqa / instrument	Eng mos moliyalashtirish	Tipik tenor	Operatsion ta'sir (soddalashtirilgan)	Kutiladigan qiymat ta'siri
Pre-cooling	Lizing, kichik grant	3–5 yil	Sovitish darhol, yo'qotish ↓	–3...–5 p.p. yo'qotish
Packhouse	Invest. krediti, lizing	5–8 yil	Kalibr/qadoqlash bir xilligi	+5...+8% narx premiyasi
CA saqlash	Invest. krediti, blended	7–12 yil	Eksport oynasi uzayishi	+8...+12% qiymat, risk ↓
Reefer transport	Lizing, sug'urta	3–5 yil	Uzoq masofada sifat barqaror	–2...–4 p.p. zarar
On-site laboratoriya	Blended, grant	5–7 yil	Sikl vaqti ↓, rejekt ↓	+2...+4% qiymat
E-sertifikat/EDI	PPP/IT, grant	5–10	Chegara vaqti ↓	–40...–60%

		yil		vaqt
Ombor garovi	Aylanma kredit	3–9 oy	Likvidlik “ko‘prigi”	Narx premiyasini ushlash
Faktoring	Aylanma kredit	30– 120 kun	Debitorlikni tez naqd	Pul oqimi barqaror
ECA sug‘urtasi/kafolat	Kafolat/sug‘urta	1–7 yil	Risk ↓, foiz ↓, tenor ↑	Bank liniyasi arzonlashadi

Natijalarni tezlashtirish uchun instrumentlarni paketlash muhim: CA modernizatsiyasi investitsiya krediti va grant bilan, riskni ECA kafolati bilan, operatsion likvidlikni ombor garovi hamda faktoring bilan, uskunalar esa lizing bilan yopiladi. Bu paket KPIlarga bog‘langan rag‘batlar (energiya sarfi –20%, yo‘qotish –5–8 p.p., izlenebilirlik qamrovi $\geq 80\%$, chegara vaqti –40–60%) bilan to‘ldirilsa, ham resurslar intizomi, ham qaytish (ROI) tezligi oshadi. Shu yondashuv hududlar bo‘yicha tabaqalashtirilsa - A toifada sig‘imni boshqarish va 24/7, B toifada pre-cooler va on-site lab, C toifada bazaviy sovuq zanjir va qayta ishlashga sakrash - bir xil mablag‘ evaziga yuqoriroq natija olinadi.

Xulosa

Eksport infratuzilmasi va moliyalashtirish mexanizmlari o‘rtasidagi uyg‘unlik eksportning ham hajmi, ham qiymatini barqaror oshiradi. Pre-cooling–CA–packhouse–reefer zanjirini raqamli bojxona va on-site laboratoriyalar bilan birga yo‘lga qo‘yish tez buziluvchi assortimentda sifat premiasini maksimal darajada ushlab turadi. Yirik aktivlar uchun investitsiya krediti va blended finance

kapital qiymatini pasaytirs, ombor garovi va faktoring mavsumiy likvidlik bo'shlig'ini to'ldiradi; ECA sug'urtasi/kafolati esa bank liniyalarini arzonlashtirib, tenorlarni uzaytiradi. KPI'larni (chegara/hujjat vaqti, sovuq zanjir qamrovi, izlenebilirlik, aylanma sikl) moliyaviy shartlar bilan bog'lash resurslarni eng tor bo'g'inlarga yo'naltiradi va natijani kafolatlaydi. Hududiy tabaqalashtirilgan siyosat - sig'imni boshqarish, tor joylarni yopish va bazaviy zanjirni qurish - qisqa muddatda "tez yutuqlar", o'rta muddatda esa barqaror eksport o'sishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Ишмеев Ю. В. Повышение эффективности работы пищевой промышленности Байкальского региона // Известия Байкальского государственного университета. - 2020. - Т. 30, № 3. - С. 440–447. - DOI: 10.17150/2500-2759.2020.30(3).440-447.
2. Durmanov A. Sh.; Hidirova M. H. Measures to increase exports of fruits and vegetables = Меры по увеличению объёмов экспорта плодоовощной продукции // [журнальные реквизиты в файле не указаны]. - [б. м.], [б. г.]. - С. 30–34.
3. Ergashev J. A. Meva-sabzavotchilik tarmog'ining eksport salohiyatini boshqarish samaradorligini oshirish yo'llari (Toshkent viloyati misolida) // Innovative Development in Educational Activities. - 2023. - Т. 2, № 19. - С. 231–237. - ISSN 2181-3523.

4. Juraeva G. Sh.; Dauenova T. K. Meva-sabzavotchilik sohasini rivojlantirishning mamlakat iqtisodiyotidagi o'рни // Scientific Journal of Mechanics and Technology (Mexanika va Texnologiya). - 2024. - T. 5, № 2 (Maxsus son). - С. 135–137. - ISSN 2181-158X.
5. Мищенко В. А., Мищенко Л. В. Пути повышения эффективности производства продукции растениеводства в Республике Беларусь // Агроконсультант. - 2017. - № 2. - С. 3–6.
6. Van den Broeck, G.; Maertens, M. Horticultural exports and food security in developing countries. - Leuven: Division of Bioeconomics, Department of Earth and Environmental Sciences, University of Leuven, 2016. - 28 p. - (Bioeconomics Working Paper Series, No. 2016/02). - An updated version published in Global Food Security, Vol. 10, pp. 11–20.